

Hoop in de bajes

Redactie:

Theo W.A. de Wit, Reijer J. de Vries en Renske Kruizinga

Deel 12 uit de Publicatiereeks van het Centrum voor Justitiepastaat
Tilburg/Amsterdam

ISBN: 9789462404915

Dit boek is een uitgave van:

Wolf Legal Publishers (WLP)

Postbus 31051

6503 CB Nijmegen

Tel: 0135821366

E-Mail: info@wolfpublishers.nl

www.wolfpublishers.com

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de door de Auteurswet 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd (waaronder begrepen het opslaan in een geautomatiseerd gegevensbestand) of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De bij toepassing van artikel 16B en 17 Auteurswet 1912 wettelijk verschuldigde vergoedingen wegens fotokopiëren, dienen te worden voldaan aan de Stichting Reprerecht, Postbus 882, 1180 AW te Amstelveen. Voor het overnemen van een gedeelte van deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken op grond van artikel 16 Auteurswet 1912 dient men zich tevoren tot de uitgever te wenden. Hoewel aan de totstandkoming van deze uitgave de uiterste zorg is besteed, aanvaarden de auteur(s), redacteur(en) en uitgever geen aansprakelijkheid voor eventuele fouten of onvolkomenheden.

© Centrum voor Justitiepastaat, Tilburg/Amsterdam, 2018
Afbeelding omslag: Hope van George Frederic Watts (1886)

Inhoudsopgave

Inleiding: Hoop in de bajes en de identiteit van de justitiepastor	7
Theo W.A. de Wit & Reijer J. de Vries	
Thema 1: Hoop in de bajes	
Breng me in open ruimte ... Verhelder mijn duisternis	11
Enkele gedachten bij hoop in detentiecontext Jacques Haers	
Als hoop vervliegt en wanhoop zijn intrede doet. Verder leven na moord	25
Lucinda van de Ven	
Hoop met angst en beven. Notities over een theologische deugd	35
Theo W.A. de Wit	
Thema II: de identiteit van de protestantse justitiepastor	
Met Luther de spanning withouden tussen twee soorten gerechtigheid	51
Rinse Reeling Brouwer	
Orde voor persoonlijke boete in P.I Norgenhaven. Een praktijkbeschrijving	69
Theunis Veenstra & Jan van Gelderop	
Reconstructie van de biecht? Over de betrekkelijke waarde van een biechtritueel in het protestantse justitiepastoraat	73
Reijer J. de Vries	
Variaties bij biechtreformaties	89
Reijer J. de Vries	
Overig	
Tussen pastorale zorg en gevangenisregels	109
Marian Boersen-Rigter	
'Het kleine verschil met ons'. Gemeenteleden over zonde in relatie tot tbs'ers	113
Rozemarijn van 't Einde	

Inleiding

Hoop in de bajes en de identiteit van de justitiepastor

Theo W. A. de Wit en Reijer J. de Vries

De voorliggende bundel verzamelt grotendeels de uitgewerkte bijdragen aan de studiedagen van de rooms-katholieke en de protestantse justitiepastores, gehouden in april van afgelopen jaar, respectievelijk te Vugt en te Garderen. De rooms-katholieke pastores kozen dit jaar voor het thema 'Hoop in de Bajes'. Wij citeren uit de vraagstelling: 'Hoop is een belangrijke pijler van het pastoraat in justitiële inrichtingen. Ook in de theologische traditie geldt zij als een cruciaal onderdeel van de trits geloof/vertrouwen, hoop en liefde. Maar dat deze drie gelden als "theologische" deugden geeft al te denken, want ze worden eerder geschonken dan dat ze kunnen worden aangeleerd of verworven. (...) Hoop lijkt pas belangrijk te worden wanneer er een kloof gaapt tussen de werkelijkheid van een tekort of een dreiging en een ideaal of een visioen. Ervaren justitiepastores die werken met mensen die vastzitten – dikwijls in meer dan één betekenis – die kloof niet elke dag? En wat te zeggen van de verleiding – óók voor pastores – om de hoop te laten varen ten gunste van routineus handelen, defaitisme, escapisme? (...) Hoe is de kerk omgegaan met situaties van hopeloosheid, zijn haar rituelen en praktijken om een nieuw begin te maken nog bruikbaar? (...) Met welke blik kijken wij als justitiepastores eigenlijk naar onze pastoranten: zien wij regelmatig "hopeloze gevallen", of heeft de hoop óns verlaten?'

Binnen dit kader werd aan de sprekers Haers en de Wit gevraagd, in te gaan op de relevantie en betekenis van hoop in detentieomstandigheden. Het verhaal van Van de Ven belicht de kant van de 'achterblijvers' na een ernstig delict.

Het betoog van Jacques Haers gaat, zo benadrukt hij direct aan het begin, soms over in een 'verhaal', omdat je 'over hoop niet spreken of denken kan zonder je eigen ervaringswerkelijkheid en context te laten spreken.' Hoop is namelijk een 'web-concept': je krijgt er pas zicht op via een reeks ankerpunten en concrete verhalen. Je leert pas iets over hoop wanneer je bereid bent deel van een verhaal te worden – zoals hij zelf (als jezuïet) ooit in de *Geestelijke Oefeningen* van Ignatius van Loyola stapte. Niet zozeer systematische theologie is in de detentiecontext nodig, zo besefte hij, maar een narratieve en spirituele theologie die ingaat op onze eigen geestelijke weg, die van gedetineerden en bewakers, en die ons dus ook kan veranderen. Haers spreekt over 'onderscheidingsprocessen': in concrete contexten samen ontwarren, ontwaren (*describing*) en ontdekken wat er op het spel staat en voor welke keuzen wij staan wanneer wij elkaar verhalen over (wan)hoop vertellen. Psalm 18 vers 19 was voor hemzelf betekenisvol: *Du führst mich hinaus ins Weite, du machst meine Finsternis hell* – ik word ergens heen geleid, uitgenodigd die ruimte te bewandelen. Hij verwijst hier ook naar processen van herstellbemiddeling, waar een misdrijf, een niet-gewenst gebeuren of een

‘gekruisigde situatie’, ons uitnodigt op een nieuwe wijze te leren zien. Haers bespreekt vervolgens vijf films waarin uitzichtloosheid en de slechtheid van mensen een grote rol spelen en onder ogen moeten worden gezien – dat laatste is zelf reeds een teken van hoop. Een bezoek aan gedetineerden is daarom op zichzelf ook al een teken van hoop, want ook bij zo’n bezoek worden gewoonlijk uitzichtloosheid en slechtheid van mensen onder ogen gezien. Hij citeert een spreuk uit een Vlaams museum: *Plus est en vous*, er zit méér in u. In de loop van zijn analyses laat Haers zich meer en meer kennen als een ‘scheppingstheoloog’: ook ‘in de grootste donkerte mogen we blijven geloven op een mens- en scheppingswaardige toekomst en op de creativiteit van de schepping’.

Revalidatiearts Lucinda van de Ven noemt haar bijdrage een ‘ervaringsverhaal’. Als nabestaande van haar vermoorde zuster Nadia heeft zij zelf ervaren wat er met je gebeurt wanneer ‘hoop vervliegt en wanhoop zijn intrede doet’. Zij besloot haar verhaal aan diverse groepen professionals te vertellen om hen bewust te maken van de enorme impact die zo’n gebeurtenis heeft op je leven, zowel op emotioneel gebied als materieel, bijvoorbeeld door verlies aan arbeidsvermogen. Haar levensverhaal na de moord, dat zij enkele malen laat onderbreken door de voordracht van een gedicht uit haar bundel *Parels van verdriet*, spreekt vanzelf. In de ‘shock-fase’, waarin ‘de bodem onder je bestaan wegvalt’ en hoop is weggeslagen, restte haar en haar moeder alleen ‘een rotsvast vertrouwen dat Nadia bij God is.’ Tegelijkertijd, zo schrijft Van de Ven, kozen zij en haar moeder voor ‘zingeving’ – haar moeder onder meer door zich in te zetten voor een betere nazorg van Defensie voor veteranen: de moordenaar van haar zuster was een Bosnië-veteraan. Toen volgde het proces richting ‘acceptatie’, waarin zij ook vertelt over een lotgenotenreis naar Lourdes in 2017. De vraag, of de overheid c.q. Justitie iemand de hoop mag ontnemen op vrijlating, laat zij open, met de kanttekening dat het bij eventuele vrijlating wel nodig is dat iemand bereid is naar zijn eigen gedrag te kijken.

Theo de Wit gaat na hoe er in onze wijsgerige en theologische traditie over hoop is nagedacht. Terwijl de christelijke (moraal)theologie in verschillende opzichten wil aansluiten bij de aristotelische deugdethiek, heeft zij ook belangrijke eigen deugden toegevoegd aan klassieke deugden als rechtvaardigheid, dapperheid of verstandigheid. De deugden geloof, hoop en liefde zijn ‘theologisch’ of ‘theologisch’ genoemd, omdat zij minstens zozeer worden ontvangen als verworven en geoefend. Daarnaast is er in de joodse en christelijke reflectie een veel radicaler besef van het *kwaad* in het spel, dat ervoor zorgt dat voor bevrijding daaruit een ‘kracht van buiten’ nodig is. Hoop ‘krijgen’ is dan ook iets anders dan optimistisch blijven, bij tegenslag je zonnige karakter behouden, of in ‘voortgang’ blijven geloven. Ook bij een christelijk denker als Gabriël Marcel vind je het onderscheid tussen hoop (*espérance*) en redelijke en calculerende *espoir*. Hoop die het onvoorzienbare verwacht en dus niet gemakkelijk wordt verworven houdt haar blik gericht op een onderstroom in de geschiedenis en beseft, dat ‘puinruimen’ (zoals een in gevangenissen regelmatig geagendeerde cursus luidt) de voorwaarde is

voor nieuwe hoop. De Wit formuleert wel aarzelingen bij het christelijk ‘dolorisme’, de gedachte dat pijn en lijden ‘louterend’ werken en dus moeten worden omarmd. Hij gaat ook in op het verschil tussen de ‘ogen van de gerechtigheid’ zoals die talloze keren zijn verbeeld in de iconografie van het recht, en de blik van de hoop waarmee de justitiepastor de gedetineerde bejegt. Ten slotte herleest hij een tractaat over hoop uit de twintigste-eeuwse thomistische wijsbegeerte, waar hoop wordt gekoppeld aan de belofte van een ‘eeuwig leven’. Kan die notie vandaag herijkt worden?

De protestantse pastores kozen voor het onderwerp ‘De vrijheid van een christenmens. Protestantse theologie in de pastorale begeleiding’. Het onderwerp werd benaderd vanuit de tweeslag genade/vrijheid-en-verantwoordelijkheid als thematisch accent voor de twee dagen. De eerste dag lag het accent op de vrijheid zoals Luther daarover schrijft in zijn boekje *De vrijheid van een christenmens*. Aan de inleider Reeling Brouwer was de vraag voorgelegd wat er in het licht van deze vrijheid van een christenmens theologisch op het spel staat in de keuzes die justitiepredikanten maken in de pastorale begeleiding van gedetineerden. De tweede dag was gewijd aan een toespitsing van het thema en wel (in de woorden van de uitnodiging voor de studiedagen) ‘het pastorale gesprek over herstel in relatie tot boete en biecht, schuld en vergeving; en de vraag of en hoe een biechtritueel daarbij helpt. Welke theologische keuzes staan voor de justitiepredikant hier op het spel bij de vormgeving en formulering van het biechtritueel?’ Aan de justitiepastores Veenstra en Van Gelderop was gevraagd hun praktijkervaring op dit punt te presenteren, terwijl De Vries was uitgenodigd om deze praktijk pastoraal-theologisch te doordenken.

Rinse Reeling Brouwer stelt voor, ‘met Luther de spanning uit te houden tussen twee soorten gerechtigheid’, zoals de titel van zijn bijdrage luidt. Toen de jonge Luther bij Paulus las dat ‘in het evangelie de gerechtigheid van God wordt geopenbaard’ (Rom. 1:17), kon hij dat niet begrijpen. Want hoe kon het evangelie nu bijdragen aan de redding van de mens (vs. 16) als het bestond uit ‘justitie’, dus uit een rechtvaardig oordeel over diens misdaad? Toen ontdekte Luther tijdens zijn colleges over de Romeinenbrief in 1515, dat het Bijbelse gerechtigheidsbegrip doelt op het heilbrengende recht van de barmhartige God, dat deze God onverdiend aan de mens schenkt, en niet op de ‘verdelende rechtvaardigheid’ van Aristoteles.

In deze lezing gaat het om de justitiepastor die de goddelijke gerechtigheid niet verwacht met die van de aristotelische justitie (want dan zou hij zich alleen schikken in de geven juridische orde, zonder een belofte aan gene zijde daarvan te belichamen), maar beide ook niet uit louter uiteenhoudt (want dan zou hij binnen de bajes waar hij werkt welbeschouwd niets te zeggen hebben). Het gaat er voor hem of haar om, in het werk de spanning tussen beide gestalten van gerechtigheid uit te houden en er in spreken en handelen mee om te gaan.

Theunis Veenstra en Jan van Gelderop beschrijven hoe zij in hun pastorale praktijk in de PI Norgerhaven reageerden op het verzoek van gedetineerden om te kunnen biechten. Als protestantse justitiepastores maakten zij gebruik

van de twee orden die hiervoor beschikbaar zijn in deel 2 van het *Dienstboek* (2004) van de Protestantse Kerk in Nederland. Ze laten zien hoe zij met behulp van deze orden ieder een eigen vorm hebben ontwikkeld voor de praktijk van de biecht.

In twee bijdragen reflecteert Reijer de Vries op de door Veenstra en Van Gelderop gepresenteerde praktijk. In zijn eerste bijdrage benadert hij deze praktijk in het licht van de herwaardering van de biecht in de protestantse kerk in de tweede helft van de twintigste eeuw, voorafgaand aan de verschijning van het *Dienstboek* deel 2. Hij zoekt een antwoord op de vraag wat deze herwaardering van de biecht kan betekenen voor het herstelgericht justitiepastoraat, anders gezegd: of biechten helpt bij boeten. In zijn bijdrage schetst hij de geschiedenis van de protestantse herwaardering na de Tweede Wereldoorlog in drie perioden, waarbij in elke fase een ander aspect van de biecht wordt benadrukt. Hij laat zien hoe de context van de maatschappelijke en kerkelijke actualiteit daarbij van invloed is. Vervolgens verbindt hij deze drie aspecten met de rituele theorie waarin drie functies van de biecht worden onderscheiden. Op basis van zijn analyse geeft hij tot slot in acht overwegingen een aanzet voor bezinning en gesprek over de betrekkelijke waarde van de biecht voor de praktijk van het justitiepastoraat.

De tweede bijdrage van De Vries benadert de praktijk van de biecht in historisch perspectief. In de protestantse traditie is geen sprake van biechtdwang, maar de reformatoren en hun erfgenamen waren in verschillende tijden en situaties wel pleitbezorgers van de biecht, zij het in aangepaste vorm. Er is sprake van 'variaties bij biechtreformaties'. De Vries stelt de vraag hoe deze variaties de justitiepastor kunnen helpen in het (biecht)gesprek met gedetineerden. Eerst beschrijft hij welke elementen in de loop van de geschiedenis kenmerkend zijn gebleken voor de biecht. Vervolgens laat hij zien hoe Luther en Calvijn en in hun spoor Spener, Bonhoeffer en Thurneysen uit deze elementen verschillende biechtarrangementen hebben samengesteld. Hij sluit af met enkele samenvattende conclusies, waarin hij suggesties doet voor het gesprek met gedetineerden rond schuld en vergeving.

De bundel wordt afgesloten met twee korte bijdragen van studenten die hun mastertheses onder begeleiding van stafleden van het Centrum voor Justitiepastoraat het afgelopen jaar hebben voltooid. Marian Boersen-Rigter, justitiepastor te Veenhuizen, voltooide haar thesis 'Tussen pastorale zorg en gevangenisregels', terwijl Rozemarijn van 't Einde afstudeerde met een masterthesis waarin gemeenteleden in gesprek gingen met tbs'ers over het thema 'zonde'.